

Za praksu

Teškoće sa kojima se susreću porodice dece sa posebnim potrebama u sadašnjem trenutku

Jasmina Karić¹, Snežana Medenica², Iva Miličević³

¹Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija

²Medicinski fakultet Foča, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

³Centar za smeštaj i dnevni boravak dece i omladine ometene u razvoju "Sunce", Beograd, Srbija

Kratak sadržaj

Okolina, različita struktura porodice, društvene krize i druge nepovoljne ekonomske okolnosti bitno utiču na dinamiku života, na ponašanje, stresove i izvore frustracija nekih roditelja. Pokušaji pomoći koji se nude porodici dece sa posebnim potrebama, uglavnom nisu blagovremeni, nisu sistemski i nisu efikasni. Rešenja koja se nude su sporadična, nema podrške države kao ni povezanosti resornih ministarstava relevantnih u rešavanju problema porodica dece sa posebnim potrebama. Pitanje saradnje porodice i škole je staro pitanje, ali promenom konteksta življenja ono dobija nova značenja i određenja i traži novi pristup, kako u proučavanju tako i u praktičnom rešavanju. Poslednjih desetak godina naša zemlja nalazi se u periodu kada se prekidaju stare moralne norme, a nove još nisu zaživele, što se neminovno odražava na život porodica, funkcionisanje škola kao i na redefinisane stručne naučnih tema i prioriteta.

Ključne riječi: porodica, škola, dete sa posebnim potrebama, podrška, saradnja

Uvod

Danas, na putu razvoja demokrat-skog društva, nastoji se da se uspostave novi i kvalitetniji od-nosi između porodice i škole, sa posebnim akcentom na porodice dece sa posebnim potrebama, koji se temelje na stavu "roditelj ima mogućnost donošenja odluka o vaspitanju i obrazovanju svog deteta a u cilju dobrobiti deteta" [1,2,]. Ova saradnja počinje još na predškolskom nivou gde se teži proširivanju postojećih

predškolskih programa kao i pokretanje privatne inicijative u ovom sektoru, u cilju obuhvatanja što većeg broja dece i odgovaranja na zahteve roditelja. Upisom deteta u osnovnu školu, a kasnije u srednju, nastavlja se započeta saradnja iz predškolske ustanove i dobija se novi kvalitet i druge obaveze. Roditelj sada ne samo da mora da bude informisan o radu i životu škole već mora i da učestvuje u ostvarivanju njenih zadataka, optimalno da pomaže i prezentira javnosti njeno delovanje [3,4].

*Adresa autora:
Prof. dr Jasmina Karić
Vojvode Bačevića 1, 11000 Beograd
jkaric@beotel.net*

Ohrabrivanje roditeljskog učešća u školi jedan je od najvažnijih aspekata aktuelnih reformi obrazovanja u mnogim zemljama [1,2]. Nesumnjivo je da ovaj pomak roditeljske pozicije prema školi pred roditelje stavlja povećane zahteve u odnosu na proces obrazovanja dece [4,5]. Ali ovaj zahtev, mogućnost, izazov ili kako god bismo ga mogli nazvati, u životnoj svakodnevicu današnjih roditelja, se sudara sa drugim povećanim zahtevima kao što su zahtevi posla (obezbeđenje egzistencije) i naponi koje moraju učiniti pred životnom svakodnevicom koju obeležavaju: ubrzanje životnih tokova i sveprisutni porast nesigurnosti [1,5].

Nesumnjivo je da se razvija svest o značaju učešća roditelja u obrazovanju deteta i životu škole, ali i da kontekstualni uslovi života savremene porodice ne idu u prilog novim očekivanjima [6,7].

Uspostavljanje dobre saradnje sa porodicom koja ima dete sa hendikepom, zahteva mnoge individualne kontakte, poznavanje njenog funkcionisanja, mnogo vremena i strpljenja kao i povezivanja sa stručnjacima različitih usmerenja [5,8]. Mnogi se roditelji dece sa posebnim potrebama zbog nedostatka informacija o tome ko bi im mogao pomoći često osećaju potpuno bespomoćno [2,4]. Takvi roditelji, uz sve teškoće svakodnevnice sa kojima se suočavaju postaju razdražljivi, neprijateljski raspoloženi ili depresivni, pokazuju nedostatak empatije prema detetu, a mogu da pokažu i različite druge negativne osećaje prema školi i nastavnicima [7,9]. Rezultat ovoga je da neka deca u školu dolaze umorna, pospana, bez pribora za rad, nenapisanih domaćih zadataka. Neki pokazuju strah i povučenost, neki agresiju, mnogi od njih i ne razumeju šta se od njih traži i očekuje [2,7]. Sva ova deca svoje probleme pokazuju svojim roditeljima, vršnjacima i učiteljima na različite načine. Porodica i škola su mesta na kojima deca pokazuju svoje najrazličitije oblike ponašanja, od kojih su neka čak i samim učiteljima pa i roditeljima neshvatljiva. Mnogim roditeljima nije do kraja jasna njihova uloga u radu, oni žele da pomognu ali ne znaju kako, zato je od velikog značaja blagovremena podrška porodici dece sa posebnim potrebama. Podrška od samog početka [2,10,11].

Cilj rada je da na osnovu istraživanja i naših dosadašnjih iskustava, kao i uvida u dos-

tupnu literaturu, ukažemo na značaj formiranja partnerskih odnosa između porodica dece sa posebnim potrebama i škola, radi smanjivanja posledica i teškoća sa kojima se ove porodice susreću.

Pregled istraživanja

Saradnja škole i roditelji – Parent involment. Istraživanja pokazuju niz pozitivnih rezultata saradnje roditelja i škole, kao što je verovanje deteta da mu roditelj može pomoći, pokazivanje boljeg uspeha u školi, bolja motivacija i samopoštovanje, smanjenje problema u ponašanju i isključivanju učenika iz škole [1,5]. Što se tiče samih roditelja oni su svojoj deci pružali više pomoći i podrške, bolje su razumevali rad u školi, a neki su čak uspeli da promene neka dotadašnja nepoželjna ponašanja prema detetu. Deca su roditelje koji su bili uključeni u neke obrazovne programe doživljavala kao sastavni deo učenja, a obrazovanje su vrednovala kao sastavni deo života. i veze porodica i škola [1,5].

Praćenjem uključivanja roditelja u različite programe škole uočeni su mnogi pozitivni pomoci. Tako su Schweinhart-u i saradnici [5] pokazali napredovanje u opštoj brizi roditelja o detetu, kao i na mnogim drugim planovima, kako unutar porodice, tako i na planu napredovanja u uspehu deteta, posebno kad su roditelji bili uključeni u programe kojima se podstiče saradnja roditelja i škole.

Deca čiji su roditelji bili uključeni u sastav različitih aktivnosti škole pokazivala su značajan vaspitno obrazovni napredak [1,5]. Dobijeni su i drugi rezultati praćenjem programa partnerstva roditelja i škole. Rockwell i saradnici [6] su pokazali pozitivne efekte programa partnerstva koji ne samo da nije umanjivao značaj organizovanog vođenja obrazovanja, nego je učvrstio veze između roditelja i učitelja.

Roditeljsko uključivanje je zapravo u praksi svaka aktivnost koja omogućava porodici da bolje funkcioniše i da participira u nekom od brojnih školskih programa. Tako Joyce Epstein, provodeći desetogodišnje istraživanje u proučavanju iskustava učitelja u uspostavljanju saradnje sa roditeljima postavlja model u kome saradnja sa roditeljima ima četiri komponente:

1. komunikacija sa detetovim roditeljima
2. volontiranje roditelja u nekim školskim aktivnostima

3. učenje unutar porodice
4. međusobna pomoć i komunikacija sa drugim roditeljima [8].

Krajnji cilj uspostavljanja saradnje sa učenikovim roditeljima je pružanje pomoći porodici kako bi uspostavila pozitivne odnose i prihvatila pozitivnu roditeljsku ulogu u životu deteta [12,13].

Tradicionalni oblici saradnje roditelja i škole kroz povremene roditeljske sastanke i otvorena vrata, školske odbore i savete roditelja, zasigurno su korisni ali nisu uvek dovoljno efikasni naročito, kada se radi o različitoj etilogiji problema.

Pružanje podrške porodicama dece sa posebnim potrebama u redovnom sistemu obrazovanja. U periodu od novembra do aprila 2007. do 2008. školske godine održavani su sastanci sa roditeljima dece sa posebnim potrebama u redovnom sistemu obrazovanja, u Beogradu i Subotici u okviru projekta „Inkluzivni model prelaska sa razredne na predmetnu nastavu za učenike sa smetnjama u razvoju“ koji je realizovan u saradnji škola sa britanskom humanitarnom organizacijom „Save the Children“ [8].

Cilj je bio pružanje podrške roditeljima, te su i teme sastanaka bile prilagođene njihovim potrebama. Teme su bile:

1. Kako Vam ja mogu pomoći?
2. Moja filozofija dečijeg razvoja. Šta moje dete zna, voli i čemu se raduje?
3. Realnost roditeljskih očekivanja. Kako vidim sposobnosti svoga deteta?
4. Kako zajedno možemo da podstaknemo Vaše dete na uzajamnu saradnju?
5. Zašto je uloga roditelja važna u procesu vaspitanja i obrazovanja?

Sastancima su prisustvovali roditelji čija deca pohađaju peti razred osnovne škole i uključena su u inkluzivno obrazovanje već od prvog razreda. Sastancima je prisustvovala i nekolicina roditelja mlađeg školskog uzrasta. Cilj je bio da podrška roditeljima bude optimalna i neupadljiva.

Krenulo se od činjenice da ako se želi pomoći detetu važno je raditi ne samo sa njim nego i s roditeljima, kao i da je svaki oblik rada sa roditeljima dobar ako doprinosi opštem razvoju deteta. Davis [14] kaže „Ogromna korist se

ostvaruje ako imamo nekoga koga poštujemo, a ko sedi tiho sa nama dok smo u nevolji, neko ko neće pokušati da preuzme lidersku ulogu ili da nam postavlja neke zahteve.“

U uspostavljanju partnerskih odnosa primenjivani su Rodžersovi principi o tome kako voditi razgovor sa uvođenjem roditelja u partnerski odnos. Adekvatnost, realnost, i izvodljivost ciljeva učvršćuju partnerski odnos roditelja i škole i imaju pozitivan ishod. Empatijski stav znači shvatiti problem iz ugla onog ko ga iznosi. Davis predlaže kao po-sebno koristan stav „tihi entuzijazam“ [14]. Taj stav znači da je neophodno tiho propratiti pozitivnim komentarom, osećajem zadovoljstva svaki napredak u razvoju deteta, kao i napredak u odnosima roditelja i deteta, deteta i braće i sestara kao i deteta i vršnjaka. Pažnja, aktivno slušanje i podsticanje sagovornika su još jedan od dobro poznatih Rodžersovih stavova nedirektivne terapije koji stabilizuju poverenje između roditelja i saradnika škole.

Roditelji su bili aktivni učesnici na sastancima, sve teme su unapred znali, tako da su imali mogućnost da se pripreme. Sastanci su bili grupni. Radilo se grupno, frontalno i kroz power point prezentacije. Predviđeno vreme od jednog časa se dogovorno unapred poštovalo.

Nakon poslednje obrađene teme roditeljima je data anonimna anketa u kojoj su mogli da iznesu svoje mišljenje, primedbe, i sugestije u vezi s njihovim šestomesečnim angažovanjem na uspostavljanju partnerskih odnosa sa školom i saradnicima.

Navešćemo samo neke od odgovora koji su bili najčešći: „Potrebno je da se ovakvi sastanci nastave.“ „Mnogo mi znače susreti sa Vama i ostalim roditeljima.“ „Trebalo bi pozvati i roditelje druge dece.“ „Valjalo bi napraviti finansijsku analizu ekonomičnosti ovakvog obrazovanja za celo društvo.“ „Drago mi je što sam videla da nisu samo moji problemi veliki.“

Rezultati istraživanja su pokazali da ne postoji potpuni i jasno definisan sklad između roditelja i nastavnika o ciljevima saradnje (nesklad u očekivanjima roditelja od škole i škole od roditelja) i da je potrebno da *neko sa strane* - ni roditelji, ni nastavnici, ni stručni saradnici - (u našem slučaju to su bili učesnici na projektu van škole) pomogne da se artikulišu i zajednički formulišu *realni ciljevi*

saradnje i zašto je saradnja potrebna. Uočen je i značaj postojanja tačno planiranog vremena za susrete kao i postojanje *unapred struktuiranih tema kao i pravila saradnje* (sastanci su počinjali uvek u isto vreme, bez kašnjenja voditelja i uvek su trajali 60 minuta, nakon čega bi se prekidali) komunikacija je bila otvorena i jasna oslobođena negativnih pripisivanja.

Problemi sa kojima se roditelji i nastavnici najteže "nose" u procesu formiranja partnerskih odnosa. Na osnovu istraživanja sprovedenog u jednoj osnovnoj školi u okviru projekta „Obrazovanje za društvo znanja“ br. 149001, 2006-2010. godine, dobijeni su odgovori na pitanje koje se odnosilo na opis problema sa kojim se roditelji dece sa posebnim potrebama i nastavnici lično najteže nose. Odgovori su sastavni deo istraživanja.

Roditeljima najteže pada: površno i »usputno« ponašanje nastavnika u nastavi, potom neprimereno ponašanje nastavnika u komunikaciji, preobimno i zahtevno gradivo i gubitak autoriteta škole. Deo roditelja smatra da nemaju probleme (15%), a deo nije dao nikakav odgovor (20%). Nastavnicima najteže pada: subjektivnost i nekritičnost roditelja, zanemarenost i zlostavljanje deteta, odsustvo poverenja roditelja i nedostatak vremena za rešavanje problema, kao i kada treba tražiti novac od roditelja. Odgovori ukazuju na deo negativnih viđenja u čijem središtu su: prebacivanje odgovornosti, subjektivnost, prigodnost, površnost i pasivizacija u realizaciji uloga u okviru kojih se susreću.

Gledano iz ugla nastavnika, poboljšanje saradnje bi doprinelo: bolji odnos roditelja i nastavnika (39%), opšte stanje u društvu (21%) i pedagoško prosvetovanje roditelja (9%). Deo nastavnika (31%) nije dao nikakav predlog. Gledano iz ugla roditelja, da bi se saradnja poboljšala potrebno je razvijati različite oblike saradnje (45%), iskrena i otvorena komunikacija nastavnika i roditelja (20%), podizanje kvaliteta stručnog kadra i nastave (15%), organizovanje češćih i pravovremenih kontakata roditelja i nastavnika (5%). Deo roditelja nije imao predloge za poboljšanje saradnje (15%). Učenici su dali svoje viđenje po kome su potrebni redovni susreti (28%), iskrenost i nepristrasnost roditelja i nastavnika (12%), »razgovor umesto tužakanja« (12%). Kada je reč o predlozima za poboljšanje saradnje, predlozi roditelja, pa i učenika, su konkretniji i bliži realizaciji od

uopštenih formulacija nastavnika.

Preporuke

U mnogim razvijenim zemljama povezivanje škole i porodice je važna komponenta školske politike. Podsticanje saradnje i pozitivne reverzibilne komunikacije između škole i porodice ključni je aspekt kojem treba posvetiti više pažnje sa posebnim akcentom na porodice dece sa posebnim potrebama.

U našoj zemlji preko je potrebno podizanje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja i potreba rekonceptualizacije prakse koja neretko ignoriše detetovu porodicu, ili njihovim problemima pristupa jednostrano formalistički i ne uvažava kompleksnost situacije u kojoj se dete i njegova porodica nalaze. Osnovna načela za bolje povezivanje porodice i škole bila bi:

1. povezivanje porodice sa stručnom službom u školi i izvan nje,
2. primena različitih oblika rada i aktivnosti namenjenih roditeljima,
3. uspostavljanje pozitivne komunikacije, a to znači slušanje, podržavanje, ohrabrivanje, poštovanje, poverenje, prihvatanje i pregovaranje,
4. sprovođenje programa edukacije roditelja u školi,
5. posete porodici.

Isto tako, bolja saradnja podrazumeva i stalno inoviranje metoda i sadržaja rada kao i promene u međusobnoj komunikaciji [2,4].

U mnogim istraživanjima se saradnja roditelja i škole isključivo definiše kroz različite oblike edukacije roditelja ili savetovališta. Valja napomenuti da se dobra saradnja ostvaruje i kroz različite druge aktivnosti kao što je: međusobno pružanje uzajamne pomoći među samim roditeljima, participiranje roditelja u različitim programima škole (obrazovnim, socijalnim, zdravstvenim, ekološkim, kulturnim i drugim), rad roditelja kao voditelja radionica za roditelje i učenike, volonterski rad roditelja i dr. Da bi uspostavili što bolje međusobne odnose, neophodno je stalno suočavanje i uvažavanje velikih razlika između toga kakve stvari jesu i kakve bi trebalo da budu, kao i pomoć roditeljima da bolje upoznaju i razumeju svoje dete, njegove potrebe i interese kao i svoju ulogu.

Preporuke stručnjaka UNESCO kojih se treba pridržavati u davanju prvih saopštenja roditeljima da sa njihovim detetom nije sve u skladu sa njihovim očekivanjima

“Nikad nećete zaboraviti te reči. Dok god živite, i u srećnim i u tužnim vremenima, te reči će vam se vraćati. Te prve reči koje vam je lekar uputio saopštivši vam da nešto nije u redu sa vašim detetom. Način na koji ćete to prihvatiti i način na koji ćete početi da se suočavate sa situacijom počinju upravo tim prvim rečima koje čujete”

Preporuke stručnjaka UNESCO o prvom saopštenju roditeljima su:

1. Kad god je to moguće osoba koja daje obaveštenja roditeljima treba da bude lekar koji ima iskustva u radu sa ometenim novorđenčadima i koji je dobro obavešten o mogućnostima pomoći takvim porodicama i deci ne samo u ranom detinjstvu već i u vreme školovanja, a i u odraslom dobu.
2. Roditelji moraju biti informisani što ranije, svakako pre nego što majka i dete napuste porodilište.
3. I otac i majka treba da budu prisutni kada lekar govori o detetu. Ne preporučuje se da lekar da obaveštenje ocu, a onda njemu prepusti kako će to da kaže majci deteta.
4. Prvo saopštenje roditeljima mora da bude privatno, bez prisustva studenata ili drugih članova medicinskog tima. Na narednom sastanku poželjno je prisustvo psihologa, socijalnog radnika ili roditelja koji ima isti problem, a koji je po oceni organizatora sastanka, uspeo da prevaziđe prvobitne probleme u prilagođavanju.
5. Govoriti roditeljima u prisustvu novorođenčeta. Prema novorođenčetu se ponašati na isti način kao i prema bilo kojoj novorođenoj bebi, iskazujući simpatiju prema detetu i govorom i ponašanjem.

6. Omogućiti roditeljima da više puta kontaktiraju sa lekarom kako bi bili u mogućnosti da se saberu posle šoka nakon saznanja o problemu.
7. Snabdeti roditelja kratkim pisanim uputstvom sa osnovnim podacima o problemu koji ima njihovo dete, te o mogućim oblicima pomoći i podrške.

Zaključak

Činjenica je da je tranzicija u kojoj se nalazi naše društvo nažalost zahvatila i porodice u brojnim segmentima njihovog funkcionisanja. Kao osnovna ćelija društva, porodica neizbežno deli sudbinu kontekstualnih dešavanja (problem zarada, odnosa prema radu, nezaposlenost) i trpi značajne uticaje promena koje se u društvu dešavaju.

Sigurno je da su teškoće sa kojima se porodice dece sa posebnim potrebama susreću velike, ali je i sigurno da je jedan od načina otklanjanja teškoća i pružanja pomoći roditeljima dece sa posebnim potrebama, formiranje i jačanje partnerskih odnosa između porodica i škole. Na ovom putu uspostavljanja partnerskih odnosa postoje brojne prepreke, koje nije lako otkloniti. Neki roditelji neće imati potrebu za ovakvim oblikom rada i neće imati osećaj da im se ovako može pomoći, neki će pak kroz ovakav oblik saradnje sa školom uvideti svoju bolju perspektivu.

Sigurno je da niti jedna institucija i niti jedan stručnjak, pa ni škola, ne može otkloniti teškoće sa kojima se susreću porodice dece sa posebnim potrebama, ali može ublažiti posledice i pomoći roditeljima na putu njihove borbe.

Autori izjavljuju da nemaju sukob interesa.
The authors declare no conflicts of interest

Literatura

1. Berger EH. Parents as partners in education. The school and home working together. Columbus: OH. Merrill; 1991.
2. Karić J. Roditelj kao partner u budućem sistemu obrazovanja. Beogradska defektološka škola 2003;1-2:215-219.
3. Karić J, Golubović M. Dileme i pitanja sa kojima se susrećemo u radu sa kohlear implantiranom decom. I naučni skup Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju: Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. Beograd 2007. Zbornik radova. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju; 2007; p. 575-580.
4. Karić J. Roditelj i slušno oštećeno dete u procesu rehabilitacije i edukacije. Internacionalna konferencija: Multidisciplinarni pristupi u specijalnoj rehabilitaciji i edukaciji. Beograd, 2006. Zbornik rezimea. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu

- patologiju „Prof.dr.Cvetko Brajović“; 2006; p. 183.
5. Schweinhart L J, Barnes HV, Weikart D P. Significant benefits: The HighScope Perry Preschool Study through age 27. Ypsilanti, MI: HighScope Press; 1993.
 6. Rockwell RE, Andre LC, Hawley M K. Parents and Teachers as Partners. Issues and Challenges. New York: Harcourt Brace College Publishers; 1995.
 7. Karić J. Stavovi prema uključivanju dece sa posebnim potrebama u redovan sistem obrazovanja. *Nastava i vaspitanje* 2004;53(1):142-146.
 8. Hrnjica S. Škola po meri deteta. Priručnik za primenu inkluzivnog modela prelaska sa razredne na predmetnu nastavu za učenike sa teškoćama u razvoju. Beograd: Institut za psihologiju filozofskog fakulteta – Save the Children, UK, kancelarija u Beogradu; 2009.
 9. Đorđević B. Savremena porodica i njena vaspitna uloga. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja; 1985.
 10. Karić J, Jovčić, Lj. Partnerski odnos roditelj-dete-lokalna zajednica, I naučni skup Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju- Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. Beograd, 2007. Zbornik radova. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju; 2007; p. 569-573.
 11. Vukmanović N, Kasagić Đ, Koruga D, Marković M, Pavlovski T, Čebić M. Roditelj u dečijem vrtiću. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; 1984.
 12. Polovina N, Bogunović B. Saradnja škole i porodice. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja; 2007.
 13. Redding S, Langdon J, Meyer J, Sheley P. The effects of comprehensive parent engagement on student learning outcomes. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, San Diego, CA. 2004. Available from: <http://www.gse.harvard.edu/hfrp/projects/fineresourcesresearch/redding.html>
 14. Dejvis H. Savetovanje roditelja hronično obolele ili dece ometene u razvoju. Beograd: Institut za mentalno zdravlje, Beograd; 1995.

Difficulties with which families with exceptional children are faced at present

Jasmina Karić¹, Snežana Medenica², Iva Miličević³

¹Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

²Faculty of Medicine Foča, University of East Sarajevo, the Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

³Daycare Centre for Children and Youth with Disabilities “Sunce” Belgrade, Serbia

Environment, different family structure, social crises and other unfavourable economic circumstances significantly influence the dynamics of life, behaviour, stresses and sources of frustration in some parents. Offered attempts to help families of exceptional children are mostly not well-timed, systematic and efficient. Offered solutions are sporadic, without support of the state and cooperation amongst ministries relevant to solving problems of families with exceptional children. The cooperation between family and school is an old issue, but with the lifestyle changes it acquires new meanings and definitions as well as a new approach, not only in research but in practical solution, as well. In our country, last ten years represent a period when the old moral norms are broken while the new have not begun to live yet what is consequently reflected on the family life, school management as well as on redefining of professional scientific themes and priorities.

Keywords: family, school, exceptional children, support, cooperation

Primljen – Received: 14/03/2013

Prihvaćen – Accepted: 29/10/2013